

Jakub Kościółek

**TRANSFORMACJA WSPÓŁCZESNEJ RODZINY EGIPSKIEJ
A MODEL RODZINY
W OPOWIEŚCI STAREGO KAIRU NADŻIBA MAHFUZA
- ANALIZA GENDEROWA¹**

**Transformation of Modern Egyptian Family and the Family Model
in “Tales of Old Cairo” by Nadżib Mahfuz - gender analysis**

Abstract: This article portrays the Egyptian family known from *Palace Walk* and influenced by modernization, which affected the traditional understanding of the gender roles. To use gender roles as a basis for any discourse on the relationship between modern and traditional family environments, in an Arabic culture, seems to be an interesting proposal. The transformation of the contemporary Egyptian family, determination of the types of characters, and relations between the sexes characteristic of the Arab cultural sphere is presented based on the author's analysis. The article reveals the condition of an Egyptian family and the shift in its functioning, related to the conflict between the traditional and modern, in Muslim discourse and social life. The dissonance in the female and male presence in private and public spaces, as well as their ability to achieve professional fulfillment is its significant point.

Key words: modern Egypt, Egyptian literature, Middle-East family, Arab culture

¹ Mahfuz N., *Opowieści starego Kairu*, tłum. J. Kozłowska, Warszawa 1989.

Wprowadzenie

W artykule zostanie przedstawiona ewolucja współczesnej rodziny egipskiej oraz porównanie jej z modelem rodziny zaprezentowanym w najslynniejszej powieści Nadżiba Mahfuza. Szczególna uwaga zwrócona będzie na rolę przedstawicieli poszczególnych płci w jej funkcjonowaniu. Pomimo, że powieść została wydana w 1956 r., wciąż jest dogodną płaszczyzną, na której można obserwować zmiany we współczesnej rodzinie egipskiej. Zastosowano tu metodę analizy genderowej, pomimo że przedstawicielki kultur Trzeciego Świata twierdzą często, iż:

zarówno dyskurs feministyczny podporządkowany był wzorowi narzuconemu przez „białą, heteroseksualną matkę reprezentującą społeczeństwo zachodnie”, jak i sama kategoria *gender* została zbudowana z uwzględnieniem takiej właśnie perspektywy².

Mimo że kategoria gender jest charakterystyczna dla zachodniego dyskursu naukowego, może stać się użyteczna do analizy postawionego problemu badawczego.

Kondycja egipskiej rodziny

Określenie tego, jak ewoluuje współczesna rodzina w Egipcie, nie jest łatwe głównie ze względu na dynamiczne przemiany polityczne i społeczne w tym kraju, które mają niewątpliwy wpływ na zmianę charakteru życia rodzinnego. Procesy globalizacyjne i szybkie tempo rozwoju społecznego i gospodarczego doprowadziły do znaczących przemian w zakresie funkcjonowania rodziny w tym kraju, co jest szczególnie widoczne i najlepiej opisane w literaturze na przykładzie dużych miast. To właśnie w dużych ośrodkach miejskich, szczególnie w Kairze, zauważalna jest największa dynamika przekształceń w instytucji rodziny związanych ze zmianą pozycji kobiet, przyjmowaniem nowych ról społecznych przez poszczególnych członków rodziny, zachwianiem tradycyjnych wzorów funkcjonowania w rodzinie. Zauważa się, że współcześnie toczy się walka pomiędzy dwiema koncepcjami życia społecznego w krajach arabskich. Pierwsza dąży do modernizacji i przejmowania wzorców zachodnich, druga zaś opiera się na odcięciu od zachodnich wpływów kulturowych i osadzeniu życia społecznego na wartościach muzułmańskich.

Paradoksalnie, cel obu tych kierunków jest taki sam: upodmiotowienie społeczeństwa poprzez ukrócenie autorytarnej władzy, ograniczenie zachodnich wpływów i wprowadzenie opartego na prawie sprawiedliwego porządku. Słowem, jeśli nawet nie powrót do czasów, kiedy kultura islamu z powodzeniem konkurowała z Zachodem, to przynajmniej odzyskanie poczucia własnej wartości³.

² A. Burzyńska, *Gender i Queer*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2007, s. 449.

³ B. Kowska, *Kobieta w muzułmańskiej myśli fundamentalistycznej*, [w:] *Gender. Konteksty*, red. M. Radkiewicz, Kraków 2004, s. 41.

Nie można jednak mówić o ewolucji rodziny tylko i wyłącznie w jednym kierunku, a mianowicie w stronę przejmowania wzorców zachodnich, z rozwojem ruchów modernizacyjnych. Byłoby to zbyt uproszczenie. Rodzina egipska poddawana jest bowiem różnym oddziaływaniom, co powoduje, że tworzą się nowe wzorce jej funkcjonowania, które niejednokrotnie łączą tradycję z nowoczesnością. Jak zauważa E. Puchnarewicz:

Wraz z przemianami zachodzącymi w społeczeństwach tradycyjnych, na skutek procesów modernizacyjnych, powstaje wielość i konkurencyjność naraz oddziałujących wzorców oraz trudne do rozstrzygnięcia konflikty wartości⁴.

Charakterystycznym typem rodziny dla bliskowschodniego kręgu kulturowego jest rodzina rozszerzona, co wynika przede wszystkim z niewystarczająco rozwiniętego systemu opieki społecznej, braku niezbędnej opieki państwa nad rodziną, osobami starszymi i upośledzonymi społecznie. Jak zauważa E. Puchnarewicz, w sytuacji: „rozprzestrzenionego bezrobocia, niskich płac, fizycznej słabości i materialnego niedostatku”⁵, rozszerzona rodzina zapewnia pomoc i daje poczucie bezpieczeństwa. Życie wspólnotowe sprzyja rozwojowi i często umożliwia wyrównywanie szans pomiędzy członkami rodziny, którzy osiągnęli sukces i którym wiedzie się dobrze, a tymi, którym się w życiu nie powiodło. Pomoc krewnym, nawet bardzo dalekim, zawsze była istotną wartością kultury muzułmańskiej. Jak podkreśla Ewa Machut-Mendecka:

Rodziny, na ogół bardzo liczne, zawsze zajmowały poczesne miejsce w mentalności arabskiej i muzułmańskiej, sprzyjało temu myślenie kolektywistyczne i wielowiekowe przywiązanie do wspólnoty, której spójność i trwałość tradycyjnie zapewniała jak największa liczba potomków⁶.

Współcześnie jednak typ rodziny rozszerzonej zaczyna tracić na znaczeniu, przede wszystkim ze względu na zmianę stylu życia młodych ludzi, przekształcenia w stosunkach pracy i szybki rozwój gospodarczy. Coraz częściej można obserwować stopniowe zrywanie więzi rodzinnych i zachwianie przekazu międzypokoleniowego. Szybkie tempo życia powoduje, że tradycyjny model rodziny w dużych miastach przestaje mieć rację bytu. Wynika z tego ogromne niebezpieczeństwo, z uwagi na brak innych instytucji, które mogłyby przejąć istotne obowiązki będące do tej pory w kompetencji rodziny. Państwo nie realizuje w pełni społecznych i ekonomicznych potrzeb obywateli. Poważne problemy strukturalne, jak choćby wysokie bezrobocie wśród młodych ludzi,

⁴ E. Puchnarewicz, *Pozycja społeczna współczesnej kobiety arabskiej. Przykład Egiptu*, [w:] *Pleć – kobieta – feminizm*, Gdańsk 1997, s. 164.

⁵ Eadem, *Modernisation of the State and the Family: An Egyptian view with a glance at Poland*, Warsaw 2001, s. 14.

⁶ E. Machut-Mendecka, *Kobieta bez zasłony. Muzułmanka w świetle wiary i kultury*, [w:] *Być kobietą w Oriencie*, red. D. Chmielowska, B. Grabowska, E. Machut-Mendecka, Warszawa 2008, s. 31.

dodatkowo pogarszają sytuację bytową współczesnej rodziny. Decyzja o założeniu rodziny następuje dziś znacznie później niż to miało miejsce jeszcze kilka lat temu. Wynika to przede wszystkim z braku odpowiednich środków finansowych, które powinni posiadać młodzi mężczyźni, aby zabezpieczyć swoje przyszłe małżonki.

O fatalnej kondycji rodziny egipskiej może świadczyć coraz częstsze zjawisko bezdomnych dzieci, dzieci ulicy, których liczbę w samym Kairze szacuje się nawet na wyższą niż milion⁷. Dawniej rodzina:

była bardzo silna. Nowożeńcy mieszkali w domu rodziców, ich rodzeństwo też. Wielka rodzina, której głową była babka, wszystkimi się opiekowała. Dziś niby jest większa niezależność, młodzi ludzie mieszkają sami, ale często kiedy kobiecie jest ciężko i nie ma jej kto pomóc, to zaczyna myśleć, jak uciec od męża drania i tabunu dzieciaków⁸.

Stąd bierze się coraz częstsze zjawisko porzucania własnych dzieci, co było nie do pomyślenia jeszcze kilkanaście lat temu. Trzeba bowiem pamiętać, że dziecko jest jedną z największych wartości w kulturze arabskiej, a wysoki status kobiety wynikał przede wszystkim z faktu bycia matką. Autorka artykułu zauważa również, że wielki problem stanowią też:

małżeństwa czasowe – para pobiera się na chwilę, żeby móc uprawiać seks. A jeśli z takiego seksu urodzi się dziecko, nikt go nie rejestruje, bo małżeństwa też nie rejestrował. I mamy kolejne dziecko ulicy⁹.

Małżeństwa czasowe są często efektem niemożności założenia rodziny przez bezrobotnych młodych ludzi, których nie stać na opłacenie zobowiązań przedmażeńskich (*mahr*). Stają się one coraz popularniejszą formą regulowania relacji damsko-męskich, pomimo że mogą być też odbierane jako forma zinstytucjonalizowanej prostytucji, prowadzącej do destrukcji zasad społecznych i powodującej poważne cierpienia psychiczne u kobiet wchodzących w ten typ relacji.

Różnica w rolach społecznych kobiet i mężczyzn

W analizie przemian we współczesnej rodzinie najważniejsze wydaje się wskazanie różnic w pozycji kobiet i mężczyzn. Płeć kulturowa (gender) ma niewątpliwie wpływ na funkcjonowanie rodziny, stąd kluczowe jest przyjrzenie się rolom pełnionym w ramach tej instytucji przez obie płcie i występowaniu różnic i nierówności pomiędzy nimi. Badacze reprezentujący kultury tradycyjne twierdzą, że

podział na żeńską i męską domenę działalności dokonuje się poprzez społecznie konstru-

⁷ M. Urzędowska, *Żebak też dziecko*, „Wysokie Obcasy”, 29 maja 2010, s. 30.

⁸ *Ibidem*, s. 32.

⁹ *Ibidem*.

owane wizje mężczyzny oraz kobiety i nie ma żadnej racjonalnej podstawy, by kulturowo uwarunkowany podział ról ze względu na płeć łączyć z wyższością (to, co męskie) lub z niższością (to, co żeńskie). Wytworzone w danej kulturze pojęcia męskości i kobiecości określają taki podział sfer działalności na męską i kobiecą, który jest społecznie akceptowany¹⁰.

Nie zawsze jednak społeczna akceptacja musi oznaczać, że kobieta ograniczona jedynie do sfery obowiązków domowych, nie będzie czuła się pokrzywdzona i nie będzie miała możliwości realizacji. Należy pamiętać, że nie istnieje jeden właściwy sposób budowania ładu rodzinnego i rozgraniczania sfer działalności kobiet i mężczyzn. Jak zostało już wcześniej zasygnalizowane, współczesną rodzinę charakteryzuje występowanie konkurencyjnych wzorców jej funkcjonowania. Nie należy rozpatrywać rodziny jedynie poprzez jej tradycyjnie ukształtowany model, co często jest promowane przez fundamentalistów.

Analiza wybranych prac najwybitniejszych myślicieli muzułmańskich, reprezentujących nurt fundamentalistyczny, ukazała wizję rodziny muzułmańskiej, w której role kobiet i mężczyzn są diametralnie różne. Kobiety mają tworzyć bezpieczne, spokojne ognisko domowe, w którym mężczyzna znajdzie ukojenie po męczących obowiązkach związanych z pełnieniem funkcji zarobkowych na zewnątrz domu, w sferze publicznej.

Fundamentalistyczna determinacja w zachowaniu patriarchalnego ładu pogłębiająca ekonomiczne uzależnienie kobiety, całkowicie abstrahująca od procesów modernizacji, daleko przewyższa zdecydowanie struktur tradycyjnych¹¹.

Zauważalna jest tutaj niższa pozycja kobiety i ograniczenie jej funkcjonowania tylko do sfery domowej. Według E. Puchnarewicz, pozycję kobiety w społeczeństwie arabskim można opisać na dwa sposoby: z zachodniego punktu widzenia, biorąc pod uwagę przede wszystkim relacje pomiędzy kobietami i mężczyznami, oraz poprzez analizę wartości reprezentowanych przez kulturę, tradycję arabską.

W tym pierwszym sposobie zawarta jest teza o konieczności wyzwolenia kobiet arabskich z ich podrzędnej roli żon i matek, wyjścia z zamknięcia i podjęcia nowych ról związanych z uczestnictwem w życiu publicznym. Drugi sposób opisanie opiera się na szerokim nawiązaniu do hierarchii wartości w społecznościach islamskich: jednostka jest zanurzona we wzajemne stosunki zależności z rodziną i społecznością, których celem jest podtrzymanie harmonii i dobrego bytu grupy społecznej. Cel ten jest nadrzędny wobec ambicji jednostek i nie mogą one stanowić o sobie bez zgody autorytetów rodzinnych oraz opinii bliższych i dalszych krewnych¹².

¹⁰ E. Puchnarewicz, *Współczesne kontrowersje. Rodzina i kobieta w krajach rozwijających się*, [w:] *Kobieta i rodzina w krajach rozwijających się. Dziedzictwo a wyzwania współczesności*, red. E. Puchnarewicz, Warszawa–Białystok 1999, s. 10.

¹¹ B. Kowalska, *op. cit.*, s. 45.

¹² E. Puchnarewicz, *Pozycja społeczna współczesnej kobiety arabskiej. Przykład Egiptu...*, s. 165.

Analiza ról płciowych w rodzinie opisanej w powieści Mahfuza, nie podlega żadnej z powyższych perspektyw, ma znaleźć rozwiązanie gdzieś pomiędzy nimi.

Nadżib Mahfuz i jego dzieło

Nadżib Mahfuz uznawany jest za najwybitniejszego współczesnego powieściopisarza arabskiego. Urodzony w 1911 r. w Kairze, przez całe życie związany był z tym miastem, tworząc w swojej twórczości fenomenalny jego obraz. W 1988 roku uhonorowany został Nagrodą Nobla w dziedzinie literatury i do dziś pozostaje jedynym arabskim laureatem tej nagrody. Pisarz, który zmarł w 2006 roku, był genialnym obserwatorem życia społecznego i przemian we współczesnym Egipcie. Podejmował w swojej twórczości problematykę społeczno-obyczajową, opisywał zwykłych mieszkańców Kairu, reprezentujących różne warstwy społeczne na tle istotnych wydarzeń politycznych w XX-wiecznej historii Egiptu. Mahfuza charakteryzował niesamowity słuch na problemy współczesnych ludzi, dzięki któremu tworzył wielobarwne powieści, z wyjątkowo żywymi, autentycznymi postaciami. W Polsce do tej pory opublikowano zaledwie sześć powieści¹³, a ich wybór częstokroć może budzić kontrowersje. Za najwybitniejsze dzieło pisarza uznaje się tzw. Trylogię kairską, która ukazywała się w latach 1956–1957¹⁴. Jej pierwszy tom zatytułowany w oryginale *Bayna al-Qasrayn* [Między dwoma zamkami], ukazał się w Polsce w 1989 r. pod tytułem *Opowieści starego Kairu* w tłumaczeniu Jolanty Kozłowskiej. To właśnie ten przekład będzie poddany analizie. Kolejny tom trylogii ukazał się dopiero w 2009 r., a na trzeci polscy czytelnicy nadal czekają.

Akcja powieści *Opowieści starego Kairu* rozgrywa się w okresie II wojny światowej i tuż po niej, w czasie próby wyzwolenia się Egiptu spod kolonialnej zależności od Wielkiej Brytanii. Miejszem akcji jest Kair, a symboliczne centrum czasoprzestrzenne stanowi meczet Al-Husajna, który odgrywa również istotną funkcję w akcji. To z uwagi na silną chęć jego odwiedzenia Amina, główna żeńska bohaterka, wymyka się z domu bez zgody męża, w wyniku czego zostaje wypędzona z domu. Dualistyczny porządek fabularny kształtowany jest przez dwie domeny, praktycznie całkowicie od siebie oddzielone. Pierwsza z nich związana jest ze sferą domową, odizolowaną od świata zewnętrznego. Można ją śmiało określić mianem mikrokosmosu i jest domeną działania kobiet, a mężczyźni pełnią w niej rolę drugorzędną. Makrokosmos tworzy zaś strefa pozadomowa, związana z funkcjonowaniem sklepu należącego do głównego bohatera powieści – As-Sajjida Ahmada Abd al-Dżawwada, oraz przełomowymi wydarzeniami

¹³ Są to: *Opowieści starego Kairu*, *Opowieści starego Kairu. Kamal, Rozmowy nad Nilem*, *Złodziej i psy*, *Hamida z zaułka Middak*, *Ród Aszura*.

¹⁴ A. Goldschmidt, *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Boulder 2000, s. 115–116.

politycznymi rozgrywanymi się w dzielnicy. Podział na te dwie strefy jest istotny ze względu na funkcjonowanie rodziny, a szczególnie z uwagi na podział ról społecznych z uwzględnieniem płci. Głównym łącznikiem pomiędzy obydwoma obszarami jest As-Sajjid, który prowadzi jakby dwa równoległe życia, jedno związane z domem, a drugie z funkcjonowaniem publicznym.

Kobiecość i męskość u Mahfuz

As-Sajjid jest głową rodziny i cieszy się szacunkiem wszystkich jej członków, podszytym jednak niewątpliwie strachem przed jego surowością jako ojca czy męża. Bohater jest człowiekiem nieakceptującym żadnych przejawów sprzeciwu w swoim domu i często nawet niedopuszczającym do dyskusji czy wyrażania przez innych swojego zdania. Dyscyplina jest praktycznie jedyną metodą wychowawczą w jego domu. Jest przeświadczony, że ciepłe uczucia w stosunku do żony czy dzieci należy ukrywać, a jedynie surowe, męskie zachowanie zaskarbi mu poważanie członków rodziny. Nie może okazywać żadnej słabości, jest przy tym fundamentem, na którym opiera się życie całej rodziny. Jego zachowanie i wiara w taki model funkcjonowania rodziny są ukształtowane kulturowo. Bohater jest święcie przekonany, że zastraszając rodzinę, przysłuży się jej kształtując charaktery swoich dzieci i wychowując je na porządnym ludzi. Szczególnie surowy jest w stosunku do swojej żony Aminy, która bez jego pozwolenia nie może nawet samodzielnie opuszczać domu. Stąd, gdy dowiaduje się o jej zatajonej przed nim wizycie w meczecie al-Husajna, jest „zmuszony” ją wygnać. Pomimo, że bardzo kocha swoją żonę i byłby w stanie jej wybaczyć, czuje się w obowiązku surowo ją ukarać. Odczuwa ogromną presję społeczną, aby zachować się w taki właśnie sposób, pomimo że jest to wbrew jego własnym przekonaniom.

Na nieszczęście dla matki miał czas przemyśleć wszystko spokojnie, w samotności i przekonać samego siebie, że jeśli podda się uczuciu i przebaczy, a tego pragnęła jego dusza, straci szacunek i respekt i postąpi wbrew swoim obyczajom, tradycji, a ponadto wypadną mu z ręki cugle, rozwiąże się węzeł rodzinny. A o nic nie dbał więcej, niż żeby go utrzymać stanowczością i surowością. Nie będzie wtedy Ahmadem Abd al-Dżawwadem, ale inną osobą, której nigdy by nie zaakceptował¹⁵.

Bohater przyjmuje i akceptuje kulturowe wzorce surowego ojca i męża.

Rodzina wydaje się być konserwatywna i spójna, zdominowana przez patriarchalną władzę As-Sajjida. W słowie i uczynku ukazuje się on jako pan i władca domu¹⁶.

¹⁵ N. Mahfuz, *Opowieści starego Kairu*, op. cit., s. 168.

¹⁶ M. Moosa, *The Early Novels of Naguib Mahfouz: Images of Modern Egypt*, Gainesville 1994, s. 147.

Jak już zostało zasygnalizowane, As-Sajjid ma też drugie oblicze, charakterystyczne dla jego życia pozadomowego. Prowadzi dobrze prosperujący sklep i cieszy się szacunkiem sąsiadów i mieszkańców dzielnicy. Uznawany jest za przykładowego ojca i męża i dobrego muzułmanina. Jest to jednak tylko część prawdy. Pomimo rzekomego oddania wierze, regularnego uczęszczania na piątkową modlitwę w meczecie, nie stroni od alkoholu i rozpusty, kategorycznie zakazanych przez Koran. As-Sajjid każdy wieczór stara się spędzać w gronie przyjaciół na suto zakrapianych przyjęciach, w towarzystwie kobiet lekkich obyczajów, muzyków, tancerek. Nocne życie bohatera stanowi dla niego odskocznik od codzienności, jest istotnym elementem jego życia, z którego nie mógłby zrezygnować.

Często miał wrażenie, że rola, jaką odgrywa w libacjach, jest jakby osiągnięciem upragnionego celu życia, i że całe jego życie codzienne, praca są jedynie koniecznością, którą znosi tylko dla tych godzin wieczornych wypełnionych piciem, śmiechem, śpiewem i miłością, wśród przyjaciół¹⁷.

Nie uznaje tych ekscesów za łamanie zasad islamu. Przyjmuje tylko te normy postępowania reprezentowane przez muzułmańskie wartości, jakie mu odpowiadają i nie kolidują z jego nocnym życiem. Jak podkreśla M. Moosa:

As-Sajjid Ahamad ma osobowość złożoną z wielu twarzy: surowego i groźnego władcy w domu, kochanego i docenianego przez przyjaciół na zewnątrz. Raczy się winem, kobietami i śpiewem oraz cieszy seksualną namiętnością z kilkoma kobietami, dokładając wszelkich starań, aby zachować żywotność. Jest także wiernym muzułmaninem, najwyraźniej szczerym i poważnym we własnych modlitwach, postrzeganym przez rodzinę jako przykład prawości¹⁸.

Można się zastanawiać, czy bohater nie posiada osobowości mnogiej, nad czym debatują krytycy literaccy. Jego żona Amina zapewne zdaje sobie sprawę z życia prowadzonego przez męża, ale nie próbuje się sprzeciwić. Jest kobietą całkowicie podporządkowaną woli męża i wychowaną w tradycji całkowitego podporządkowania mężczyźnie. Można nawet stwierdzić, że „Jako część egipskiej kultury akceptującej służalczość ról kobiecych, Amina zawierała w sobie tradycyjny obraz kobiety-niewolnicy”¹⁹. Realizuje się przede wszystkim w obowiązkach domowych i poświęca się całkowicie wychowaniu dzieci. Niewątpliwie obowiązki domowe sprawiają jej ogromną radość:

Ta kuchnia umierała i ożywała na jej rozkaz, ten węgiel i drewno w prawym kącie czekały tylko na jej słowo, żeby dopełnić się ich los, to palenisko w przeciwnym kącie pod półkami z marynatami, talerzami i miedzianą tacą spało lub buchało radosnym płomieniem na

¹⁷ N. Mahfuz, *op. cit.*, s. 13.

¹⁸ M. Moosa, *The Origins of Modern Arabic Fiction*, Boulder 1997, s. 359.

¹⁹ P. Allegritto-Diulio, *Naguib Mahfuz. A Western and Eastern Cage of Female Entrapment*, New York 2007, s. 88.

znak dany przez nią. Tutaj była matką i żoną, nauczycielką i artystką, tą, która wszystkiego dogląda i napelnia serca pewnością, że to, co przygotowuje, będzie doskonale. I był to prawdziwy cud, że ona, której mąż bynajmniej nie obsypywał pochwałami, słyszała od niego słowa uznania za różnorodność i przygotowanie potraw²⁰.

Jej życie jest ciągłym poświęcaniem się na rzecz rodziny. Rozumie decyzję męża o jej wygnaniu po tym, jak sprzeciwiła się jego woli opuszczając dom bez zgody. Akceptuje tę decyzję, pomimo że powoduje ona u niej ogromny ból z racji rozłąki z dziećmi. Wychowana w tradycyjnej rodzinie, w której ojciec imam był równie surowy, jak jej przysły mąż, nie potrafi wyobrazić sobie innego modelu. Cierpi częstokroć z powodu zachowania męża, szczególnie, gdy wiąże się to z cierpieniem jej dzieci, niezgadających się wołą ojca i próbujących się mu przeciwstawiać. Stara się wygaszać powstające konflikty międzypokoleniowe, choć w ostateczności przy nieugiętej postawie męża, zawsze staje po jego stronie. Amina cieszy się niewątpliwie miłością i szacunkiem swoich dzieci, pomimo braku wykształcenia i podporządkowaniu mężowi, stanowiąc dla nich oparcie, pozwalając im się zwierzyć z problemów i okazując im całkowite oddanie i miłość. Jest przeciwwagą dla As-Sajjida bo potrafi okazywać emocje i wyrażać ciepłe uczucia. Bohaterka stanowi przykład typowej kobiety egipskiej, zamkniętej w domu i całkowicie uzależnionej od męża. Jak zauważa P. Allegretto-Diulio:

kobieta w domu, aż do połowy dwudziestego wieku, była postrzegana jako obywatel drugiej kategorii, żyjący wyłącznie dla służenia własnemu mężowi oraz rodzinie w sposób najbardziej służebny z możliwych. W żadnym razie nie uważana za równą mężowi nie miała udziału w decyzjach dotyczących dzieci czy też jakichkolwiek inwestycji domowych²¹.

Jej córki, Aisza i Chadżidża, różnią się znacząco od matki przede wszystkim swoją niezależnością i przeświadczeniem o równej pozycji w stosunku do mężczyzn. Pomimo że podporządkowują się woli ojca, jak wszyscy inni członkowie rodziny, to niekoniecznie zgadzają się z jego wizją życia rodzinnego. Nie wyobrażają sobie, aby założywszy rodziny, mogły podporządkować się mężom tak jak Amina, nie mogły wyrażać własnego zdania, decydować o sobie i o przyszłości swoich dzieci. Reprezentują już nowe pokolenie arabskich kobiet – świadome swojej wartości i niezgadające się na dyskryminację. Nie jest to jednak całkowite odejście od tradycyjnego modelu rodziny, ponieważ nadal widzą one siebie przede wszystkim w sferze domowej. Ich aspiracje nie wybiegają na razie dalej niż poza możliwość samorealizacji jako matki i żony, choć już na całkowicie innych zasadach, niż to miało miejsce w ich domu rodzinnym.

Starsza córka Chadżidża jest niezbyt urodziwą dziewczyną obdarzoną jednak mocnym charakterem. Zawsze ma swoje zdanie i broni go za wszelką cenę, co często prowadzi do kłótni z pozostałymi członkami rodziny. Jest bardzo pra-

²⁰ N. Mahfuz, *op. cit.*, s. 17.

²¹ P. Allegretto-Diulio, *op. cit.*, s. 75.

cowita i pragnie się w pełni spełniać w obowiązkach domowych. Pomimo, że ciężko jej to przyznać, bardzo pragnie zamążpójścia i boi się, że zostanie starą panną, co jest jedną z największych tragedii dla tradycyjnie wychowanych kobiet arabskich. W świecie Mahfuz kobiety mogą cieszyć się szacunkiem społecznym tylko jako przykładne żony i matki. Macierzyństwo jest najważniejszym obowiązkiem kobiety, a liczba dzieci przekłada się na jej pozycję społeczną. Chadżdża doskonale zdaje sobie z tego sprawę i powoduje to u niej wzrastającą frustrację.

Przestała szukać winy w Aiszy i innych członkach rodziny i zaczęła oskarżać swój własny los, z niego czyniąc w końcu obiekt swojego niezadowolenia i złości. To on nie dał jej urody i opóźnił jej małżeństwo. Miała już ponad dwadzieścia lat, niepewne jutro napawało ją niepokojem i lękiem. Ani ta część jej osobowości, gorąca, żywiołowa, odziedziczona po ojcu, nie była w stanie zdziałać, ani ta część nabyta, uformowana przez otoczenie, wobec którego musiała w zaistniałej sytuacji zająć określone stanowisko. Odnalazła więc spokój, zaszyszając się w tej części swojego ja, spokojnej i łagodnej, którą odziedziczyła po matce, i poddała się losowi²².

Bohaterka niekoniecznie zgadza się z opinią, że jedynie jako żona będzie mogła się zrealizować, ale jest pod zbyt dużą presją społeczną. Zdaje sobie sprawę, że jako niezamężna kobieta zostanie niemal wykluczona ze społeczeństwa, nie będzie mogła cieszyć się poważaniem rodziny czy sąsiadów. Musi ona ulec wzorcom kulturowym, aby godnie żyć i stanowić część społeczeństwa.

Jej młodsza siostra Aisza nie ma takich problemów. Jest świadomą swojej urody dziewczyną, którą niejednokrotnie wykorzystuje do zaskarbiania sobie przychylności rodziców, unikania odpowiedzialności i prac domowych. Nie jest głupia czy pusta, ale pragnie łatwego życia. Nie zamierza walczyć jak Chadżdża o szacunek poprzez pracowitość i sprawdzanie się w roli dobrej pani domu. Zamierza wyjść za mąż, jednak nie chce realizować się tylko w roli „kury domowej”. Jest świadoma swojej wartości i pragnie jak najszybciej znaleźć odpowiedniego męża, który pozwoli jej na bycie sobą. Na drodze do jej szczęścia staje jednak As-Sajjid, który nie zezwala na małżeństwo Aiszy, dopóki jej starsza siostra nie znajdzie sobie męża, bo taka jest tradycja. Bohaterka bardzo cierpi, bo nie może wyjść za Hasana Ibrahima, którego kocha.

Przypominała kurę z uciętym łbem, która macha skrzydłami jakby zadowolona, jakby pełna życia i energii, podczas gdy krew leje się z jej szyi, zabierając jej życie kropla po kropli. Mimo że oczekiwała takiego rezultatu, jeszcze zanim sprawa została przedstawiona ojcu, to jednak jakieś niejasne uczucie, jakaś wiara igrała jej marzeniami, tak jak igra nami nadzieja, że przypadnie nam główny los na loterii. Z początku nawet chętnie przyłączyła się do protestu przeciwko swojemu małżeństwu, powodowana uczuciem szczęścia i wielkodusznością zwycięzcy, a także współczuciem dla niepowodzeń siostry, ale teraz jej wielkoduszność przygasła, wyczerpało się współczucie, a pozostał tylko gniew i rozpacz²³.

²² N. Mahfuz, *op. cit.*, s. 204–205.

²³ *Ibidem*, s. 140.

Tradycyjne wartości unieszczęśliwiają Aiszę, nie pozwalają się jej zrealizować u boku mężczyzny, którego kocha. Pomimo wewnętrznie odczuwalnej niezależności, obie córki nie przeciwstawiają się woli ojca:

córki As-Sajjida w sposób naturalny wyglądały małżeństwa, jednakże nie śmiały opuścić domu wbrew woli ojca. (Randki były w tamtym czasie nieznane w Egipcie, zatem niezamężna kobieta mogła wyczekiwać wyłącznie na odgłos pukania kandydata do drzwi.) *Masrabija*, wykusz z osłoną kratownicy był ich jedynym oknem na świat zewnętrzny²⁴.

Najbardziej kontrowersyjnym bohaterem powieści jest z pewnością syn As-Sajjida z pierwszego małżeństwa, Jasin. Pracuje jako urzędnik i mieszka nadal w domu rodzinnym. Jest typem kobieciarza, który nie odpuści żadnej okazji dobrej zabawy w towarzystwie prostytutek i suto zakrapianych imprez. Nie ma wpojonych żadnych zasad właściwego postępowania w stosunku do kobiet, traktuje je przedmiotowo, widząc w nich kolejne trofea, które porzuca po zaspokojeniu swoich żądz.

Uganiał się tylko za ciałem kobiety, ignorując zupełnie jej osobowość, koncentrował się na poszczególnych częściach, a nie na całości, marzył i ciągle miał nadzieję, a nuż w tych seksualnych wędrownkach trafi się jakaś dobra zdobycz. Kobiety były dla niego celem życia i każda stanowiła potencjalną okazję²⁵.

Jego zachowania nie zmienia nawet ożenek, który jedynie na chwilę wstrzymuje cudzołożenie. Małżeństwo rozpada się z hukiem, przynosząc plamę na honorze rodziny w momencie, w którym Jasin zostaje przyłapany na cudzołożeniu ze służącą na dachu własnego domu. As-Sajjid pomimo, że sam nie stroni od kobiet i hulaszczego życia, nie może zaakceptować zachowania syna i zniewagi, jaką przyniósł jego niemoralny postępek.

As-Sajjid nie był, jak jego syn, po prostu amatorem kobiet, nie leciał na każdą. Jego namiętność była dojrzała, wybór wyrafinowany, a ponadto pociągała go kobiecość, ogląda towarzyska, kobieca duma i elegancja. [...] Kochał piękno samo w sobie, ale kochał je bardziej w blasku doborowego towarzystwa. Imponowała mu sława i rozgłos znakomitego kochanka, którymi cieszył się wśród przyjaciół²⁶.

Zauważalna jest ogromna różnica pomiędzy ojcem i synem. As-Sajjid ukrywa swoje zachowania, które mogłyby zostać uznane za niewłaściwe dla człowieka ogólnie szanowanego i zajmującego wysoką pozycję społeczną. Jasin zaś poddaje się swoim instynktom, nie umie kontrolować swoich zachowań, jest opętany żądzą, której nie jest w stanie zaspokoić. As-Sajjid miał jeszcze dwóch synów: studenta prawa Fahmiego, oraz najmłodszego – Kamala, ich postaci, jako mniej znaczące, nie będą jednak analizowane.

²⁴ M. Moosa, *The Early Novels of Naguib Mahfouz...*, s. 146.

²⁵ N. Mahfuz, *op. cit.*, s. 207.

²⁶ *Ibidem*, s. 331.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ogromną przepaść dzielącą mężczyzn i kobiety w powieści. Kobiety ograniczone są jedynie do sfery domowej, podczas gdy mężczyźni uczestniczą aktywnie w życiu publicznym, nie stroniąc od nocnych rozrywek. Amina wraz z córkami jest poddana całkowicie męskiej dominacji, reprezentowanej przede wszystkim przez as-Sajjida.

Przepaść dotycząca równego statusu kobiet i mężczyzn jest aż nadto widoczna zarówno w Kairze, jak i w całym egipskim społeczeństwie. W sposób naturalny w kulturze mężczyźni posiadli prawo do opuszczania domów i uczestnictwa w pozamałżeńskich romanсах. Kobiety podlegały zaś innego rodzaju normom, jako że stanowiły własność mężów. Podczas gdy mężczyźni są wychwalani z każdym nowym podbojem, kobiety są poniżane i pozbawiane honoru w analogicznej sytuacji²⁷.

Podsumowanie

W rodzinie zaprezentowanej w powieści Mahfuza zachodzą znaczące zmiany, świadczące o odchodzeniu od jej tradycyjnego modelu, szczególnie w odniesieniu do kulturowych ról płciowych poszczególnych jej członków. Należy podkreślić, że rodzina As-Sajjida nadal pozostaje rodziną patriarchalną, w której ojciec ma pełnię władzy, a jego żona i dzieci muszą się całkowicie podporządkować. Zauważalne są jednak istotne zmiany w nowym pokoleniu, które odcina się od tradycyjnego modelu rodziny. Córki Aminy mają o wiele większą świadomość swojej wartości, nie zamierzają podporządkować się w przyszłości swoim mężom, tak jak miało to miejsce w przypadku ich matki. Mahfuz prezentuje rodzącą się stopniowo emancypację kobiet arabskich w życiu rodzinnym, która współcześnie dokonuje się na znacznie szerszą skalę. Wprawdzie w jego powieści mężczyźni nadal mają największe znaczenie, a kobiety zepchnięte są na dalszy plan, to jednak stopniowo ulega to zmianie. Można podejrzewać, że o pozycji mężczyzn decyduje przede wszystkim ukształtowana i tradycyjnie przekazywana z pokolenia na pokolenie norma kulturowa. Zgodnie z nią mężczyzna posiada dominującą pozycję, powinien wyzybywać się wszelkich emocji i być surowym i niedostępnym dla najbliższych. Unieszczęśliwia to nie tylko córki i żonę As-Sajjida, ale również jego samego, gdyż czuje się zmuszony postępować wedle ukształtowanych patriarchalnych wzorców, pomimo że często kłócą się one z jego przekonaniami.

Można podejrzewać, że życie pomiędzy dwoma światami, niemożność okazania w domu swoich uczuć czy słabości, powoduje u bohatera duże cierpienie. Nocne rozrywki zaś stają się odskocznią, jedyną możliwością samorealizacji, pokazania swojej prawdziwej natury. Mężczyźni, pomimo że mogą więcej, wpadają w pułapkę ciągłego udawania i ukrywania swoich emocji. Widoczne jest to szczególnie na przykładzie Jasina, który szuka w swoim życiu jedynie

²⁷ P. Allegretto-Diulio, *op. cit.*, s. 104.

krótkotrwałych przyjemności, nie mogąc znaleźć dla siebie miejsca w społeczeństwie. Jest on niewątpliwie osobą zaburzoną i niemogącą odnaleźć się w ramach tradycyjnego porządku, co powoduje, że nie osiągnie długotrwałej satysfakcji. Autor pokazuje, że w tradycyjnym społeczeństwie egipskim, opartym na zasadach islamu, religijność jest fasadowa. Nocne życie As-Sajjida i Jasina pozostaje całkowicie w sprzeczności z zasadami islamu, jednak nie przeszkadza im to uznawać się za porządných muzułmanów i uczestniczyć aktywnie w życiu religijnej wspólnoty.

Powieść Mahfuza ukazuje zmieniające się społeczeństwo egipskie, a wiele z jego obserwacji jest aktualnych po dziś. Pomimo że ruch emancypacyjny, działający aktywnie już od połowy XX w. przyczynił się do wielu zmian w pozycji kobiety na Bliskim Wschodzie, to nadal normą jest patriarchalny model rodziny. Wydaje się, że współczesna rodzina egipska, konfrontowana z coraz to nowymi problemami, nadal ulega tradycyjnym wzorcom, opierającym się często na przemocy.

Bibliografia

- Allegretto-DiIulio P., *Naguib Mahfuz. A Western and Eastern Cage of Female Entrapment*, Cambria Press, New York 2007.
- Burzyńska A., *Gender i queer*, [w:] A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Znak, Kraków 2007.
- Goldschmidt A., *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.
- Kowalska B., *Kobieta w muzułmańskiej myśli fundamentalistycznej*, [w:] *Gender. Konteksty*, red. M. Radkiewicz, Rabid, Kraków 2004.
- Machut-Mendecka E., *Kobieta bez zasłony. Muzułmanka w świetle wiary i kultury*, [w:] *Być kobietą w Oriencie*, red. D. Chmielowska, B. Grabowska, E. Machut-Mendecka, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2008.
- Moosa M., *The Early Novels of Naguib Mahfouz: Images of Modern Egypt*, University Press of Florida, Gainesville 1994.
- Moosa M., *The Origins of Modern Arabic Fiction*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 1997.
- Puchnarewicz E., *Pozycja społeczna współczesnej kobiety arabskiej. Przykład Egiptu*, [w:] *Płeć – kobieta – feminizm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.
- Puchnarewicz E., *Współczesne kontrowersje. Rodzina i kobieta w krajach rozwijających się*, [w:] *Kobieta i rodzina w krajach rozwijających się. Dziedzictwo a wyzwania współczesności*, red. E. Puchnarewicz, Instytut Krajów Rozwijających się, Warszawa-Białystok 1999.
- Puchnarewicz E., *Modernisation of the State and the Family: An Egyptian View with a Glance at Poland*, University of Warsaw, Warsaw 2001.
- Urzędowska M., *Żebrak też dziecko*, „Wysokie Obcasy”, 29 maja 2010.